

Gdańsk, 14.07.2021

dr hab. Tomasz Besta
Wydział Nauk Społecznych
Uniwersytetu Gdańskiego

Recenzja pracy doktorskiej magister Anny Potoczek, pt. „The impact of lack of control on norm perception and conformity”, napisanej pod kierunkiem doktora habilitowanego Marcina Bukowskiego, profesora UJ.

Na rozprawę doktorską Pani magister Anny Potoczek składają się cztery linie badań opisane w artykułach znajdujących się w przygotowaniu, będących w recenzji, lub przyjętych do druku. Opis wyników poprzedzony jest wprowadzeniem, a pracę kończy dyskusja ogólna uzyskanych wyników. Doktorantka w swojej pracy skoncentrowała się na mechanizmach związanych z kształtowaniem się postaw międzygrupowych. W serii dwunastu badań przeanalizowała związek pomiędzy brakiem kontroli, a tendencją do (strategicznego) podążania za normami społecznymi i angażowania się w działania zbiorowe. Testowano również rolę możliwych mediatorów tej relacji (np. domeny, w której działa grupa; skuteczności grupowej). Podstawą teoretyczną, na której opiera się Doktorantka, są między innymi modele i koncepcje opisujące konsekwencje utraty kontroli, mechanizmy grupowego podłoża odbudowywania poczucia kontroli oraz determinanty konformizmu wobec norm społecznych.

Seria pierwsza badań koncentrowała się na czynnikach motywacyjnych kształtujących silniejszy konformizm wobec norm grupowych, na roli utraty poczucia kontroli oraz roli efektywności grupowej jako mediatora związku pomiędzy utratą kontroli a poszukiwaniem informacji o normach grupowych i konformizmowi wobec tych norm. Seria druga to analiza potencjalnych mediatorów związku pomiędzy utratą kontroli a chęcią angażowania się na rzecz grupy. Autorka analizowała, czy zagrożenie utratą kontroli w konkretnym obszarze życia, skłaniać będzie

osoby badane do angażowania się w działania zbiorowe w tym samym obszarze (ale już nie w inne działania zbiorowe). Innymi słowy, czy działania osób po utracie poczucia kontroli będzie działaniem strategicznym, nastawionym na redukcję poczucia zagrożenia kontroli przez działania na rzecz grup związanych z tym obszarem (np. ochrona środowiska). W serii trzeciej Doktorantka koncentruje się na ponownie na roli dostosowania rodzaju zagrożenia i obszaru działania zbiorowego, które miałyby pomóc w odbudowaniu poczucia kontroli. Tym razem badania przeprowadzono w kontekście gotowości do udziału w wyborach. Wreszcie część czwarta zawiera jedno badania przeprowadzone w kontekście zagrożenia związanego z pandemią covid-19. Doktorantka analizowała, czy na konformizm wobec norm grupowych ma wpływ nie tylko poczucie utraty kontroli związane z sytuacją epidemiologiczną ale również rodzaj norm grupowych.

Pracę Doktorantki oceniam zdecydowanie pozytywnie. Autorka przygotowała serię dobrze zaplanowanych badań, współpracując z międzynarodowym zespołem badaczy i badaczek, wykazując się samodzielnością zarówno przy planowaniu badań jak i przy analizach i opisach wyników. Doktorantka jest pierwszą Autorką we wszystkich czterech planowanych artykułach i jest na dobrej drodze, aby opublikować wyniki swoich badań w czasopiśmie uznanych w obiegu międzynarodowym. Najważniejsze zalety pracy opisuję poniżej.

Zaletą pracy jest mocne osadzenie teoretyczne. Doktorantka w sposób przekonujący uzasadnia stawiane hipotezy, dokonuje wyczerpującego przeglądu literatury i – co bardzo ważne – stawia sobie za cel rozwinięcie istniejących modeli opisujących konsekwencje utraty kontroli.

Plan badań jest rozbudowany i zróżnicowany. Docenić należy fakt przeprowadzenia badań w różnych krajach oraz w kontekście różnych działań grupowych. Autorka przygląda się między innymi motywacji do poszukiwania informacji o normach grupowych oraz motywacji do zaangażowania się w działalność stowarzyszenia studenckiego, czy działalność pro-ekologiczną.

Dbałość o jasne kryteria rekrutacji osób badanych. Jeśli chodzi o procedurę badań online Autorka zastosowała pytania kontrolne, sprawdzające uważność osób badanych. Opisała również dokładnie procedurę selekcji osób badanych i kryteria wykluczania danych.

Dbą o jakość danych wejściowych i świadomie korzysta z narzędzi ułatwiających rekrutację badanych online.

Warto również podkreślić staranne zaplanowanie badań eksperymentalnych oraz korzystanie z uznanych wcześniej wyników do konstruowania następujących po sobie eksperymentów. Pomimo podziału badań na cztery serie, wywody zaprezentowane w pracy uzupełniają się i tworzą spójną całość.

Jasność prezentowania hipotez i sposobu ich testowania. Czytelnik wie, co Autorka chce badać i jakie są jej predykcje oraz w jaki sposób Doktorantka dokonuje testowania hipotez. Przedstawienie wyników odbywa się w jasny sposób; brak potwierdzenia dla hipotez jest jednoznacznie wskazany. Przy tak rozbudowanym i zróżnicowanym planie badawczym Doktorantka prowadzi swój wywód umiejętnie i w sposób klarowny. Podział na cztery serie badawcze, sposób przedstawienia przeglądu literatury, dyskusje oraz szukanie alternatywnych wyjaśnień, przy niepotwierdzonych hipotezach – wszystko to zwiększa czytelność pracy i odnosi się do problemów badawczych wskazanych przez Autorkę.

Na uwagę zasługuje także przyjęcie zasad otwartej nauki, prerejestracja hipotez oraz udostępnienie materiałów z badań na ogólnodostępnej platformie OSF. Świadczy to dobrze o warsztacie badawczym Doktorantki oraz o faktycznym wywodzeniu hipotez z prezentowanych teorii i wyników wcześniejszych badań.

Podsumowując, Doktorantka w świadomy sposób planuje i konstruuje badania. W przejrzysty sposób podchodzi do rekrutacji osób badanych, biorąc pod uwagę moc badania, określając kryteria wykluczania danych i zadając pytania kontrolne. Analizuje dane w sposób adekwatny do stawianych hipotez. Interpretacja wyników dokonana przez Doktorantkę opiera się na rzetelnie przeprowadzonych analizach i nie wychodzi (zbyt) poza potwierdzone zależności. Doktorantka wykazuje się świadomością ograniczeń badań własnych. Przejawia pogłębioną refleksję po przeprowadzeniu badań, w których jej predykcje nie zostały potwierdzone. Poszukiwanie alternatywnych wyjaśnień dla uzyskanych wyników jest ważną częścią tej pracy i wskazuje na dojrzałość badaczki oraz jej rozeznanie w literaturze przedmiotu.

Mam jednak również uwagi krytyczne i komentarz odnośnie zawartości części teoretycznych pracy. Mimo tego, że Doktorantka dobrze opracowała wstępy teoretyczne, opisując koncepcje i modele ważne dla zrozumienia poszczególnych serii badań własnych, to zabrakło mi w nich szczególnie jednej koncepcji teoretycznej. Mianowicie brak w pracy szczegółowego omówienia badań Michaela Hogga i jego teorii redukcji niepewności (np. Hogg i in., 2007; Hogg, Adelman, 2013). Hogg, bazując na teorii tożsamości społecznej, wykazał, że ludzie mają skłonność do redukowania niepewności poprzez autokategoryzację. Motywacja do redukcji niepewności jest w tym ujęciu szczególnie silna, gdy dotyczy spraw subiektywnie ważnych dla jednostki, a sama autokategoryzacja jest szczególnie skuteczną metodą redukcji niepewności gdy istnieje wyraźny, jednoznaczny prototyp grupy własnej (gdy jest rozmyty trzeba szukać innych metod albo innych autokategoryzacji). Teoria ta bardzo dobrze wpisuje się w badania prowadzone przez Doktorantkę. Choć Autorka częściej powołuje się na model Immo Fritsche i współpracowników, opisujący grupowe podstawy odzyskiwania kontroli, to zaprezentowanie modelu Hogga byłoby bardzo dobrym uzupełnieniem pracy. Wg Hogga porównania z osobami podobnymi (wewnątrz grupy) potwierdzają postawy i zachowania związane z Ja, co prowadzić może do zmniejszanie niepewności związanej z Ja. Stąd długotrwała lub wyjątkowo silna wieloznaczność i niepewność mogą motywować jednostki do wyboru autorytarnych przywódców i ruchów ekstremistycznych lub do prób przekształcenie grup, do których już należą, w bardziej radykalne i ortodoksyjne (gdyż radykalizm wiąże się z jasnym i wyraźnym autostereotypem grupowym redukującym niepewność). Stollberg i inni (2015) argumentują, że wyrazistość i jednorodność grupy (badane przez Hogga) nie powinny być wystarczające do zaspokojenia potrzeby kontroli (choć mogą być one warunkiem koniecznym dla pojawienia się poczucia kontroli opartej na przynależności grupowej). Interesującym byłoby jednak sprawdzenie tych konkurencyjnych predykcji: Czy w obliczu braku poczucia kontroli osobistej, bardziej istotny przy jej odzyskiwaniu jest wyrazisty stereotyp grupy, czy spostrzegana grupowa skuteczność?

Weźmy za przykład wyniki badań serii drugiej, gdzie osoby badane deklarowały silniejszą chęć angażowania się na rzecz sprawczej grupy (vs. wspólnotowej), lecz manipulacja brakiem kontroli nie wpływała na to, którą grupę wybierały. Możliwe, że brak wsparcia dla proponowanych przez Autorkę hipotez wynikał właśnie z wpływu wyrazistości i jednorodności grupy. Ciekawe byłoby porównanie, czy bardziej (vs. mniej) wyrazista

(zarówno sprawcza jak i wspólnotowa) grupa byłaby bardziej atrakcyjna dla osób badanych, czy jednak sprawczość grupy byłaby ważna, niezależnie od wyrazistości jej prototypu. Czy manipulacja kontrolą wpływałaby właśnie na wybór bardziej wyrazistej (a niekoniecznie sprawczej) grupy? To są oczywiście pytania, na które mogą odpowiedzieć dalsze projekty badawcze. Sugeruję jednak możliwy inny mechanizm (lub przynajmniej czynnik), który mógłby odpowiadać za brak potwierdzenia hipotez Doktorantki.

W nawiązaniu do poprzednich komentarzy odnoszących się do wyrazistości grupy. W badaniu 1 Autorka uwzględnia takie zmienne jak homogeniczność grupy i jej „bytowość”, jednak podaje tylko ogólnie, iż wyniki analiz moderacji wykazały, że nie są one istotnymi moderatorami związku pomiędzy utratą kontroli i poszukiwaniem informacji o normach grupowych. Ciekawe byłoby przyjrzeć się wynikom analizy bootstrap i dowiedzieć się, czy brak związku pomiędzy utratą kontroli i poszukiwaniem informacji o normach, występuje na każdym z poziomów bytowości grupy, czy może jednak wyniki są podobne do wyników analiz moderacji uwzględniających grupową sprawczość.

Kolejnym punktem, do którego mam uwagi, jest wprowadzenie zmiennych współwystępujących. Najczęściej dowiadujemy się o nich dopiero przy opisie zmiennych (np. w badaniu 1 wprowadzono „ingroup entitativity” i „ingroup homogeneity”, zmienne następnie włączone do analiz eksploracyjnych). Warto byłoby dodać wyraźniejsze uzasadnienie wprowadzenia tych (a nie innych) zmiennych oraz sformułować pytania eksploracyjne i umieścić je przed opisem metodologii badania.

W nawiązaniu do poprzedniej uwagi, nasuwa się pytanie o sposób obliczenia mocy badań. Czy obliczenia te uwzględniały włączenie współzmiennych do analiz? Warto byłoby to wyraźnie podkreślić przy opisie procedury badawczej.

Przy opisie wyników nie zawsze podano wszystkie ważne informacje odnośnie sposobu przeprowadzonych analiz. Gdy Doktorantka pisze, że analizy mediacji przeprowadzono z zastosowaniem makra PROCESS, powinna, dla jasności, podać także liczbę *bootstrapów* i model, który był analizowany.

Niektóre z uwzględnionych zmiennych wydają się silnie ze sobą związane, zarówno koncepcyjnie, jak i biorąc pod uwagę ich operacjonalizację. Szczególnie dotyczy to tego, czy skala grupowej sprawczości (ingroup agency) jest faktycznie odrębna od grupowej skuteczności (ingroup efficacy)? Podobieństwo pytań, użytych przy operacjonalizacji tych zmiennych, wymagałoby przeprowadzenia analizy czynnikowej i wykazania, że pytania użyte do konstrukcji tych dwóch skal tworzą odrębne czynniki.

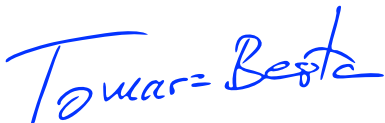
Dodatkowo, w mojej opinii, Doktorantka niepotrzebnie pisze o istotności na poziomie trendu. W dobie tzw. kryzysu replikacyjnego w psychologii i coraz większej uwagi przykładanej do tego, żeby wykazywać efekty, kiedy mamy ku temu mocne przesłanki, wydaje się to niepotrzebne. Proponowałbym, aby słabe efekty, niespełniające wyznaczonych kryteriów istotności (a szczególnie te uzyskane w badaniach na niezbyt dużych próbach), wskazywać jako nieistotne, a nie pisać o trendzie czy tendencji statystycznej. Na przykład przy analizie moderacji w badaniu 1, Autorka jako istotność na poziomie trendu opisuje wynik $b = -0.86$, 95% CI $[-1.88, 0.16]$, $\beta = -.46$, $p = .098$ (s. 32). Jest to szczególnie mało uzasadnione, że już przy analizach dodatkowych Autorka podaje, że inne zmienne nie były istotnymi moderatorami związku deprivacji kontroli z zainteresowaniem normami, przy $p > 0,11$.

W dyskusji wyników zabrakło mi dłuższego komentarza związanego z ograniczeniami badań prowadzonych przez Internet. Jest to coraz bardziej popularny sposób zbierania danych w psychologii społecznej (i wsparty analizami potwierdzającymi użyteczność tak zbieranych danych). Autorka wykazała się świadomością tych ograniczeń i umiejętnie przeprowadzała procedury rekrutacji osób badanych. Uważam jednak, że warto byłoby w bardziej pogłębiony sposób omówić ograniczenia takiego sposobu rekrutacji, nie ograniczając się do kontekstu (braku) skuteczności manipulacji eksperymentalnych.

Powyższe uwagi krytyczne nie zmieniają mojej ogólnej pozytywnej oceny pracy. Pozytywnie oceniam oryginalność rozwiązania problemu naukowego oraz wiedzę teoretyczną Doktorantki zarówno z obszaru poznawczej psychologii społecznej jak i psychologii stosunków międzygrupowych. Wykazała się ona samodzielnością prowadzenia pracy naukowej oraz umiejętnością analizowania danych pod kątem weryfikacji stawianych

hipotez. Cykl badań uzupełnia wiedzę na temat konsekwencji deprivacji kontroli oraz motywacji do angażowania się w działania zbiorowe. Warto zwrócić uwagę i docenić przejrzysty układ pracy i staranność w jej przygotowaniu.

W mojej opinii recenzowana dysertacja pani magister Anny Potoczek, pt. „The impact of lack of control on norm perception and conformity”, napisana pod kierunkiem dra hab. Marcina Bukowskiego, spełnia ustawowe wymagania stawiane rozprawom doktorskim i wnioskuję o dopuszczenie Doktorantki do dalszych etapów przewodu doktorskiego. Jednocześnie zgłaszam wniosek o wyróżnienie recenzowanej dysertacji.

Gdańsk, 14.07.2021

Tomasz Besta